

Regionální identita a její význam pro zachování hmotného kulturního dědictví v pohraničním prostoru

IRENA CEJPOVÁ* – ANDREA ŠIMÁKOVÁ**

Regional Identity and its Importance for the Conservation of Material Cultural Heritage in the Border Area

Abstract: In the present article, authors deal with the topic of regional identity in connection with the state of material cultural heritage in the borderlands area of the Czech Republic. The researchers focus on the influence of regional identity (the outcome of the mutual social interaction of an individual and society in a certain area) on the level of care/ conservation of the cultural heritage of the chosen region. As the objects of material cultural heritage rectories (religious profane structures) were chosen because of their multifunctional use in the past and nowadays. Rectories had possible identifying importance for the inhabitants of the region. The research was carried out in the Pilsen and South Bohemian regions in the period 2016–2018. A qualitative scientific approach was used, namely observation techniques, such as mapping of rectories, and semi-structured interviews with property owners and local residents.

Keywords: regional identity; material cultural heritage; borderlands; rectory; Pilsen and South Bohemia region

DOI: 10.14712/23363525.2021.6

Úvod

Současný projev životní úrovně českých zemí je mnohdy v obecném diskurzu chápán jako důsledek historických událostí druhé poloviny dvacátého století. Konkrétně se jedná o specifickou oblast příhraničních (periferních) regionů¹ České republiky, které se historicky překrývají s prostorem *pohraničím*². V tomto směru se opakuje teze o slabé regionální

* Mgr. Ing. Irena Cejpoová, Katedra psychologie, Provozně ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita v Praze, Kamýcká 129, 165 21 Praha 6. E-mail: cejpova@pef.czu.cz

** Ing. Andrea Šimáková, Ph.D., Katedra psychologie, Provozně ekonomická fakulta, Česká zemědělská univerzita v Praze, Kamýcká 129, 165 21 Praha 6. E-mail: stolfova@pef.czu.cz

¹ Příhraničí neboli okresy sousedící s jiným státním celkem zaujímají v současném rozdělení státu téměř polovinu plochy a na počtu obyvatel se podílejí více než jednou třetinou [Jeřábek 2004: 19, 20]. Například sociální geograf Martin Hampl [2000: 241–254] regionalizuje příhraničí/pohraničí jako okresy při státní hranici, které dále dělí na dva základní typy – pohraniční regiony funkčního (nodálního) typu a pohraniční regiony homogenního (zonálního) typu. Pohraniční regiony funkčního typu jsou typické silnými regionálními centry, vyšší intenzitou osídlení, industrializací a urbanizací. Jedná se Karlovarsko, Ústecko, Liberecko, Ostravsko a Zlínsko. Do pohraničních regionů homogenního typu náleží Šumava, jih (např. okresy Jindřichův Hradec a Český Krumlov), Severovýchod Čech (např. okresy Trutnov a Náchod) a Jesenícko (okresy Šumperk, Jeseník a Bruntál). V tomto případě se jedná o periferní zóny bez větších střediskových center.

² Pojem *pohraničí* není v této práci chápán geograficky, ale autorky se přiklánějí k vymezení na základě historie, tj. území obývané převážně před rokem 1945 německy hovořícím obyvatelstvem, které se dává do rovnítka s geograficko-politickým termínem *Sudety*. Zároveň se jedná o nehomogenní území z důvodu odlišností jednotlivých regionů ve sféře ekonomické, kulturní i sociální, které jsou až do současné doby relevantní. Viz například zpracování statistických ukazatelů nezaměstnanosti, kvality vzdělání, volební účasti atd.

identitě *pohraničí*, v jejímž důsledku je možné stále vysledovat markantní rozdíly mezi oblastmi osídlenými dlouhodobě obyvatelstvem s českým mateřským jazykem a oblastmi s německou minulostí.³ Jako bychom se stále nevědomky omlouvali za současný stav veřejného prostoru i lidskou mysl v regionech prostřednictvím jejich (ne)dávné historie. Nelze zpochybňovat, že nejen pohraniční regiony prošly až skokovými změnami po stránce demografické, sociálně-kulturní i hospodářské, které se udály během několika let po světovém válečném konfliktu. Čtyřicátá a padesátá léta minulého století svým způsobem jistě determinovala vývoj v éře československého státního socialismu v *pohraničí* nuceným vysídlením německy hovořícího obyvatelstva a z toho plynoucím přetrháním kulturní identity oblasti. Také přesídlení reemigrantů a repatriantů do opuštěných měst a obcí i vykořevení dalších mnoha tisíců lidí dosídlovací akcí socialistického režimu znamenalo pro postižené regiony ztrátu původní identity a zároveň opětovné započetí procesu tvorby identity nové. Násilně byl přetvořen charakter měst a obcí na periferii státu jako i vnitrozemských sídel. Noví obyvatelé se snažili různými životními strategiemi se nastalé situaci přizpůsobit.

Autorky si jsou vědomy, že regionální identita *pohraničí* také souvisí s generačním aspektem, životních a pracovních podmínek obyvatelstva a dalšími kulturními, sociálními i ekonomickými vlivy. Zaměřily se proto na jeden z mnoha možných projevů identity – vztahu člověka k hmotnému kulturnímu dědictví. Jeho prostřednictvím lze sledovat vztah (nejen) místních obyvatel ke konkrétnímu subjektu, ale i k lokalitě jeho výskytu. Kladou si otázku, jaká je souvislost mezi stavem hmotného kulturního dědictví, na příkladu farních objektů v regionech náležících historicky do *pohraničí* s regiony mimo tuto oblast, a regionální identitou. Geografická poloha zkoumaných regionů je ohraničena Plzeňským a Jihočeským krajem.

Metodika výzkumu

V České republice je evidováno celkem 44 tisíc státem chráněných objektů se statutem kulturní památky. Výzkum se proto konkrétně zaměřil na sledování stavu farních objektů zapsaných do Ústředního seznamu kulturních památek. Far, prostorů určených pro duchovního obce či pro další sociálně-duchovní účely, je evidováno na území ČR přes 700 [*Památkový katalog 2018*]. Ve zkoumaných oblastech se nachází celkem 155 z nich (75 chráněných objektů v Plzeňském kraji a 80 objektů v kraji Jihočeském). Z důvodu vlastnictví farních objektů církví byl ve vybraných krajích sledován přístup ke správě far se statutem kulturní památky plzeňské a českokobudějovické diecéze⁴.

Církevní stavby jsou jedním z identitotvorných prvků lokality symbolizující dané místo. Jedinečnost, důležitost, důstojnost církevních staveb byla podporována jejich umístěním. Objekty měly nemalý vliv na ztotožňování se místních obyvatel s krajinou či prostorem, ve kterém probíhalo jejich každodenní bytí. Typickým příkladem je středová poloha

v interaktivní mapě zpracované pro *Český rozhlas* Janem Bočkem a Janem Cibulkou [2016]. Prostor *pohraničí* netvořil souvislé pásmo podél hranic ani jeden administrativní, a především kompaktní celek. Srov. [Kastner 1999: 18; Radvanovský 1997: 25, 26; Wiedemann 2016: 27–29].

³ Srov. [Zich et al. 2003; Brož et al. 2007; Roubal 2013].

⁴ Na území plzeňské diecéze (a zároveň v Plzeňském kraji) leží 62 far se statutem kulturní památky, v českokobudějovické diecézi na území Jihočeského a Plzeňského kraje se nachází 93 far [*Katalog diecéze českokobudějovické 2018*].

kostela v rámci obce nebo jeho dominanta na vyvýšeném místě v blízkosti lidského sídla. Fary byly stavěny v blízkosti těchto dominant. Řadí se mezi objekty profánního typu, tj. stavby každodenního využívání, na rozdíl od kostela, který je zařazován mezi stavby sakrální. V minulosti zastávaly funkci administrativní, sociální i ekonomickou. Na farách se zaznamenávaly a uchovávaly demografické údaje (např. vedení matrik), domlouvaly se zde sňatky, křtiny, pohřby apod. Fara fungovala i jako vzdělávací centrum. Zároveň poskytovala faráři obydlí i prostor pro jeho obživu v podobě hospodářských budov a polí [Górecki 1996].

Terénní výzkum stavu hmotného kulturního dědictví ve vztahu k regionální identitě byl realizován v Jihočeském⁵ a Plzeňském kraji⁶ v letech 2016–2018. Kraje, resp. příhraniční okresy, byly vybrány z důvodu polohy vůči centru (tj. náležely do *pohraničí* či *pohraničního pásma*⁷).⁸ V kvalitativním výzkumu byly využity techniky zjevného pozorování pro hodnocení fyzického stavu far (hmotného kulturního dědictví) dle předem určených ukazatelů⁹ a polostrukturovaných rozhovorů s místními aktéry, tedy vlastníky objektů na území Plzeňského a Jihočeského kraje. Klasifikace vycházela z působení stavu objektu na okolí a odborného zápisu v databázi pracovníků Národního památkového ústavu [*Památkový katalog 2016–2018*]. Pro zjištění vlastnictví objektů bylo čerpáno z databáze Českého úřadu zeměměřičského a katastrálního [*Nahlížení do katastru nemovitostí 2016–2020*], vlastnictví bylo následně rozděleno do kategorií – soukromé, obecní, nezisková organizace a farní (spadající pod římskokatolické diecéze – plzeňskou a českobudějovickou).

⁵ Jihočeský kraj se rozkládá na rozloze 10 058 km², což z něj činí po Středočeském kraji druhý největší kraj. Co do počtu obyvatel je Jihočeský kraj na šestém místě s 642 133 obyvateli. Podobně jako v Plzeňském kraji, třetina obyvatel žije v krajském a okresních městech. Hustota zalidnění je republikově nejnižší, tj. 64 ob./km² (např. v okrese Prachaticy se pohybuje kolem 37 ob./km²). Kraj se v roce 2018 podílel 5,0 % na celorepublikovém HDP [*Český statistický úřad 2019b*]. Průměrná hrubá měsíční mzda zaměstnance pro 1. pololetí roku 2020 činila 31 072 Kč (průměr ČR činil v téže období 34 200 Kč) [*Český statistický úřad 2020a*]. V Jihočeském kraji bylo říjnu roku 2020 celkem 2,66 % nezaměstnaných osob [*Český statistický úřad 2020b*].

⁶ Plzeňský kraj je rozlohou (7 649 km²) třetím největším krajem v ČR, avšak počtem obyvatel se mezi kraji řadí až na osmé místo s 585 tisíci obyvateli. Pro kraj je charakteristický vysoký počet malých sídel s nerovnoměrným rozmístěním, absentují města střední velikosti, třetina obyvatel žije v hlavním krajském městě Plzeň. V nerovnoměrném rozmístění obyvatel se odráží hustota zalidnění, jejíž krajský průměr činí 76,4 ob./km² (např. pro okres Tachov je 38,9 ob./km²). Kraj se v roce 2018 podílel 4,9 % na celorepublikovém HDP [*Český statistický úřad 2019a*]. Průměrná hrubá měsíční mzda zaměstnance pro 1. pololetí roku 2020 představovala 32 762 Kč (průměr ČR činil v téže období 34 200 Kč) [*Český statistický úřad 2020a*]. Nezaměstnanost v říjnu roku 2020 činila 3,05 % [*Český statistický úřad 2020b*].

⁷ Arburg se Staňkem v edici *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951* [2010] pracují s termínem *pohraničí* coby s územím obývaným většinovým podílem německy hovořícího obyvatelstva. Výjimku jinak v okrajovém pásmu podél hranice českých zemí, místy dosahující až 100 km do vnitrozemí, tvořily úsek mezi Bečlaví a Těšínskem (dnešní hranice se Slovenskou republikou), dále oblast Chodska v okolí Domažlicka, ve východních Čechách okolí Náchodska a podhorský pás Orlických hor a oblast jihovýchodně od Třeboně. Autoři upozorňují, že byla, a doposud je, tato oblast pojmenována termíny Sudety, pohraničí, pohraniční území, pohraniční oblasti, smíšené území aj. Nejednoznačnost označení je do jisté míry ovlivněna i faktem, že v českých zemích se územní jednotky nikdy nestanovovaly dle jazykového klíče [Arburg – Staněk 2010: 31, 32].

⁸ Současný Jihočeský a Plzeňský kraj, resp. jeho politické okresy tvořily v roce 1939 hranici mezi Protektorátem Čechy a Morava a nacistickým Německem. Zároveň se jednalo o regiony s podílem německy hovořícího obyvatelstva vyšším než 50 %, které se s drobnými změnami rovnaly území anektovaného nacistickým Německem v roce 1939. Po roce 1945 byly tyto okresy nejvíce zasaženy nucenou migrační vlnou původních německy hovořících obyvatel [Ptáček 2017: 22–24; Arburg – Staněk 2010: 32–34]. „Celkově tak bylo z českých zemí přímo do nacistického Německa začleněno území o rozloze téměř 30 000 km² s 3 860 000 obyvateli“ [Arburg – Staněk 2010: 34].

⁹ Status byl památkám přiřazován během terénního mapování na základě předem definované škály: vynikající, velmi dobrý, dobrý, poškozený a havarijní.

Rozhovory se zaměřily na vlastníky farních objektů, které jsou v držení soukromém, obecním či neziskových organizací, kde byla předpokladem zásadní změna funkčnosti objektů. Pro jejich oslovení bylo využito korespondenční formy komunikace. Na základě této výzvy se následně uskutečnilo 11 rozhovorů v Plzeňském kraji od srpna do září 2016 a 9 rozhovorů v kraji Jihočeském během srpna až září 2017.¹⁰

Autorky si uvědomují limity vlastního výzkumu např. v podobě nekompletního vzorku místních aktérů, kde samy absentují hloubkové rozhovory s místními obyvateli nejen s vlastníky farních objektů. Z tohoto důvodu využily a zpracovaly data kvantitativní povahy, které se zabývají demografickou strukturou, religiozitou výzkumné lokality a rodáctvím. Článek se nezabývá demografickou strukturou nově příchozího obyvatelstva po roce 1945 do oblasti pohraničí v etnografickém směru. Pouze pracuje s důsledky tohoto významného procesu v československých dějinách. Rozhovory s informátory z řad vlastníků farních objektů byly anonymizovány na úroveň krajů z důvodu křehkých vztahů právě s místními obyvateli a především tak konfliktu mezi významnými aktéry v dané obci.

Koncept identity ve vztahu k hmotnému kulturnímu dědictví

Na začátek tohoto pojednání o vztahu identity a stavu kulturních památek bychom připomněly slova britského sociologa polského původu Zygmunda Baumana o formování sebepečetí v lidské existenci. Člověk se svobodnou vůlí a svobodnou volbou se může chápat jako *umělecké dílo*, které vzniká neustálou konfrontací a propojením turbulentního světa a plánů jednotlivce. Výsledkem je identita, která je pro každého jedince svébytnou, konkrétní a nezaměnitelnou substancí [Bauman 2010: 27–58].

Společenské vědy se v postmoderní době zabývají tématem identity dle svého teoreticko-badatelského zaměření. Východiskem pro společenské vědy se stalo chápání identity v sociologickém pojetí, tj. výsledek vzájemné sociální interakce jedince a společnosti. Člověk se skrze sociální interakci dostává do sociálních vztahů a pozic, které dávají jeho jednání smysl srozumitelný jak pro něho samotného, tak pro danou skupinu [Kreisslová 2013: 21]. Struktura identity člověka se během života mění a může tak nabývat pluralitních rozměrů, tzn., že se jedinec může vztahovat k jiným jednotlivcům, sociálním skupinám, hodnotám, vzorcům, kulturám i událostem či fyzickému prostředí. V tomto směru je jedním z elementárních typů *identita biografická*. Biografická identita jednotlivce je formována prostřednictvím *identifikačních momentů*, např. životních událostí, procesu poznání a uvědomování si sounáležitosti, ztotožňování se s hodnotami, ideami, sociálními celky i sebou samým. Právě konfrontací s odlišnými osobnostmi a jejich přáními, očekáváními i potřebami dochází k formování vlastní biografické identity. Člověk si tedy nejdříve skrze tento proces vyjasňuje svůj postoj, místo atd. ve společnosti [Zich – Roubal – Spalová 2003: 11]. Příkladem poznání biografické identity jsou životopisná vyprávění¹¹, ve kterých člověk sám řadí a především propojuje svou minulost, současnost i budoucnost a z jednotlivých identifikačních momentů vytváří subjektivní obraz sebe sama.

¹⁰ Rozhovory jsou uchovány v osobním archivu autorky výzkumu a pro účely práce byly anonymizovány dle Etického kodexu České asociace pro sociální antropologii.

¹¹ S životopisnými vyprávěními pracuje např. metoda orální historie, jejíž využití je v současné době interdisciplinární. Více k metodě např. [Cejpová 2017; Vaněk – Krátká 2014; Vaněk – Mücke 2011; Perks – Thomson 1998].

Na identitu ovšem nepůsobí pouze sociální interakce, ale je podmíněna také prostředím, ve kterém dochází k těmto vztahům a vazbám. Identita podléhá i politickým, kulturním či hospodářským změnám v určitém geografickém prostoru, se kterým může být jedinec rovněž spjat. Jedná se tedy o změny v regionální identitě člověka.

Regionální identita, jedna z možných vyjádření dílčí identity¹², je vytvořený koncept vycházející z historického vědomí, existence hodnot, norem, se kterými se jedinec ztotožňuje s daným územím a zdejší skupinou. Regionální identita v sobě zahrnuje složku sociální, kulturní, etnickou i vztah k určitému obývanému prostoru [Zich 2003: 19–21]. Ve vztahu k identitě region¹³ neplní pouze funkci administrativní jednotky ve formě obce, okresu, kraje či státu. Notně nemusí vykazovat známky politicko-administrativní vůle exaktního vymezení. Člověk si sám mnohdy vytvoří představu o *svém regionu*, a co pro něj *osobně* znamená. Ve výzkumu spojeném s regionální identitou je snahou identifikovat vztah a míru sepětí jedince či skupiny s určitou lokalitou. Tato lokalita se opět může a nemusí shodovat s prostorem, kde prožívá člověk svůj každodenní (pracovní či soukromý) život. Dle Františka Zicha [Houžvička – Novotný 2007: 49–53] se jedná v regionální identitě o to, jak je určité místo/lokalita chápána, zda dochází ke ztotožnění s místem a jakými způsoby se tento vztah projevuje.

Podle konceptu finského sociálního geografa Anssi Paasiho [2002: 802–811; 1986: 105–146], je možné rozdělovat identitu regionu do dvou vzájemně se ovlivňujících skupin – regionální vědomí a regionální identitu. Regionálním vědomím je myšlena identita obyvatel daného regionu. Regionální identitou neboli *image regionu* se rozumí obraz lokality v myslích zdejších obyvatel i jedinců mimo toto společenství. Identita regionu je tvořena *zevnitř* místními usedlíky i účastníky *zvenku*, např. turisty či rekreanty, ale také lidmi, kteří nikdy daný region nenavštívili osobně, ale mají o něm jistou představu na základě nejrůznějších informačních kanálů (rodina, známí, média apod.). Identitu chápe tedy nejen jako sociálně podmíněný atribut člověka, ale i určitého místa, prostoru, regionu. Tyto dva subjekty, tzn. obyvatelé prostoru a daný prostor se vzájemně ovlivňují, formují jeden druhého. Proces konstrukce regionální identity podrobuje analýze také britská sociální psychologka Glynis Breakwell [1993: 198–217], která stanovuje čtyři základní řídicí principy. Jedná se o princip vědomí příslušnosti k určité oblasti, uvědomění si kontinuity vlastního života v daném území, pocit hrdosti na svůj region a konečně princip sebeúčinnosti, tj. zjednodušení každodenního života vycházející ze znalosti a příslušnosti k danému území.

Regionální identita je jednou z dimenzí lidské identity, kterou je jedinec schopen během svého života změnit. Pociťovat různá ztotožnění se s regionem/místem v průběhu života je pro jedince přirozenou substancí v procesu formování osobní identity. Na druhé straně tento přístup nelze paušalizovat. Někteří lidé tomuto typu identity nepřikládají význam nebo si ji nejsou vědomi a je pro ně důležitá jiná dimenze, např. národní, kulturní či biografická. Ztotožnění se s místem, ve kterém se jedinec narodil, žije, tráví většinu času apod., může vytvářet základní prvek identity, bez které by se cítil nejistý, vykořeněný [Brož – Houžvička – Novotný 2007: 50]. Pro většinu společnosti má ztotožňování se

¹² Jedinec může cítit sounáležitost nejen s geografickým prostorem, ale např. s národem, etnikem, náboženskou skupinou.

¹³ Ke vztahu regionu a regionální identity ve formě přehledové studie [Cejpová 2018].

s určitým žitým prostorem nezastupitelné místo v procesu formování identity v průběhu života. Na tomto místě je možné vysledovat změny v oblasti tvorby identity v důsledku celospolečenských změn daných transformací společnosti z tzv. tradiční přes moderní na postmoderní, a to především v uvolňování se vazeb na lokalitu a místní komunitu.

Region jako kolektivní subjekt disponuje společnými prožitky, představami o společné historické zkušenosti, historickými narativy i mezigenerační solidaritou. Historická a kulturní geografie se zabývá právě v mnoha případech neměřitelnými ukazateli v dané oblasti/regionu. Pavel Chromý [2003: 164] připomíná myšlenky Allana Richarda Preda, amerického geografa, který se domníval, že místo/region je *proces reprodukce sociálních a kulturních forem závisejících na časoprostorových specifických aktivitách a dynamikách role místa*. Historická zkušenost má být v daném prostředí sdělována a skrze významové kategorie úspěchu a neúspěchu, temné a zlaté éry, hrdinů, nepřátel i poražených se přenáší do současné doby. Tímto způsobem se může stát společně sdílená dějinná empirie zásadním prvkem při tvorbě (kolektivní) regionální identity. Historická zkušenost obyvatel regionu i samotné oblasti se bude dále předávat a konstrukce kolektivní identity se nepřerušuje, protože abstraktní kategorie nabydou pro jednotlivé aktéry sociální reality známost, konkrétní a zejména pochopitelnou podobu [Řezník 2015: 72–75]. Kolektivní – regionální identita je tak závislá i na politicko-historickém dění, protože vedou-li politické okolnosti ke změně osídlení, a tím i ke změnám v regionu, dojde k diskontinuitě regionální identity kvůli změně sociální reality. Například s novými osídlenci přichází jiná kulturní, sociální či hospodářská zkušenost, zvyklosti apod., které se budou následně přizpůsobovat v onom prostoru, který do jisté míry ztratil svou identitu. Tímto způsobem se znovu, v ideálním případě, spojí identita obyvatel a identita regionu.

K úvahám o procesu tvorby i projevu regionální identity stejně jako k samotnému regionu patří prostorová diferenciací jednotlivých oblastí v sociokulturním kontextu. Mezi prvky s největším potenciálem vytvářející ony prostorové diferenciací se řadí úroveň vzdělanosti obyvatel, religiozita, rodáctví či národnostní struktura [Heřmanová – Chromý et al. 2009: 30]. Vzdělání, resp. úroveň vzdělanosti může do jisté míry determinovat úroveň sociálního, ekonomického i kulturního rozvoje regionu. Jeho význam se projevuje v rovněž individuální skrze konkurenceschopnost na trhu práce, sociálním statusu či v rámci kulturních potřeb, ale i v rovině kolektivní, kdy se nabyté znalosti, zkušenosti a postoje promítají do každodenního života a spoluvytvářejí obraz regionu. Nelze však prohlásovat, že se jedná o jediný ani nejdůležitější prvek regionálního rozvoje nebo determinantů regionální identity. Výše uvedené prvky, které působí na regionální specifika, chápeme jako množinu možných nikoliv však konečných vlivů na identitu obyvatel regionu či představ o regionu samotném. Nelze zapominat na subjektivní pocity, prožitky, zkušenosti každého jednotlivce nebo na jeho rodinné zázemí. Silně zakořeněná tradice, ať v jakékoli sféře života člověka, přenášená z generace na generaci může mít pro osobnost jedince v tvorbě regionální identity daleko větší význam než dosažená úroveň vzdělání. S tím může, a opět nemusí, souviset rodáctví. Za rodáka¹⁴ se považuje osoba, která se narodila v určité lokalitě (obci, regionu, kraji apod.) a trvale v ní žije. K tomuto označení lze užít synonyma

¹⁴ Rodáctví, jedna z kategorií, která je sledována ve statistických šetřeních o obyvatelstvu, se chápe jako „narození v obci obvyklého pobytu (tzv. rodáci) jsou osoby, jejichž bydliště v době narození bylo ve stejné obci, v jaké měly k datu sčítání obvyklý pobyt“ [Metodika SLDB 2011].

krajan – osoba, která pochází ze stejného sociokulturního či geograficky vymezeného prostředí [Heřmanová – Chromý et al. 2009: 30].

Demografická specifika zkoumaných regionů

Do regionů zasažených nuceným vysídlením přišlo do května 1947 na 1,3 mil. novoosídlenců. [Houžvička 2007a: 26–27]. Pro nově usídlené obyvatelstvo v pohraničním prostoru byla charakteristická heterogenost v kultuře¹⁵, národnostním složení, motivů přesídlení aj. Pocházeli z jak československého vnitrozemí¹⁶, tak z řad reemigrantů a repatriantů z různých zemí i kontinentů¹⁷. Přinášeli se sebou do pohraničí kulturní zvyklosti a životní styl ovlivněný jejich předešlým působištěm. S novým domovem poznávali místní kulturní i přírodní dědictví hmotného i nehmotného charakteru. Snahy o formování občanské společnosti jsou patrné např. zakládáním politických, zájmových či společenských organizací, regionálních časopisů a sborníků. Těmito aktivitami se mohl postupně navazovat vztah místních obyvatel k regionu. Do snahy o budování kompaktních komunit zasáhl rok 1948 a tzv. budování socialismu, které ovlivnilo zásadním způsobem fungování společnosti – od narušení tradic vlastnických vztahů zrušením živností, soukromníků v oblasti zemědělské produkce, po změnu celospolečenských struktur, náplně i charakteru zájmových organizací či formalizací aktivit řízenými státem [Kastner 1996: 20–21]. Komunistickým aparátem byla perzekuována i církev, která byla potenciálním tmelícím prvkem pro heterogenní obyvatelstva pohraničí.

Duchovní hodnoty narozdíl od materiálních byly státním aparátem cíleně potlačovány. Vztah místních obyvatel k duchovním tradicím lokality se tedy nemohl svobodně rozvíjet, což se projevilo i na stavu hmotného kulturního dědictví. Památky byly mnohdy využívány jako stavební materiál a s postupem času chátraly, některé nenávratně zanikaly. Zánik nelze vysvětlovat pouze nízkým vztahem novoosídlenců k novému a nestálému prostředí. Ničení kulturních objektů bylo řízené a systematické – nepřímo pomocí ateistické propagandy ve společnosti a přímo akcemi čs. armády (zejména v 50. letech) a odpovědnými orgány KSČ a státu včetně ubytování sovětské armády v letech 1968–1991 [Kastner 1996: 49]. Často využívanou taktikou bylo bránění oprav či udržování sakrálních staveb, až došlo k prohlášení stavby za havarijní a jako taková byla odsouzena k demolici [Valenčík 2006: 6].

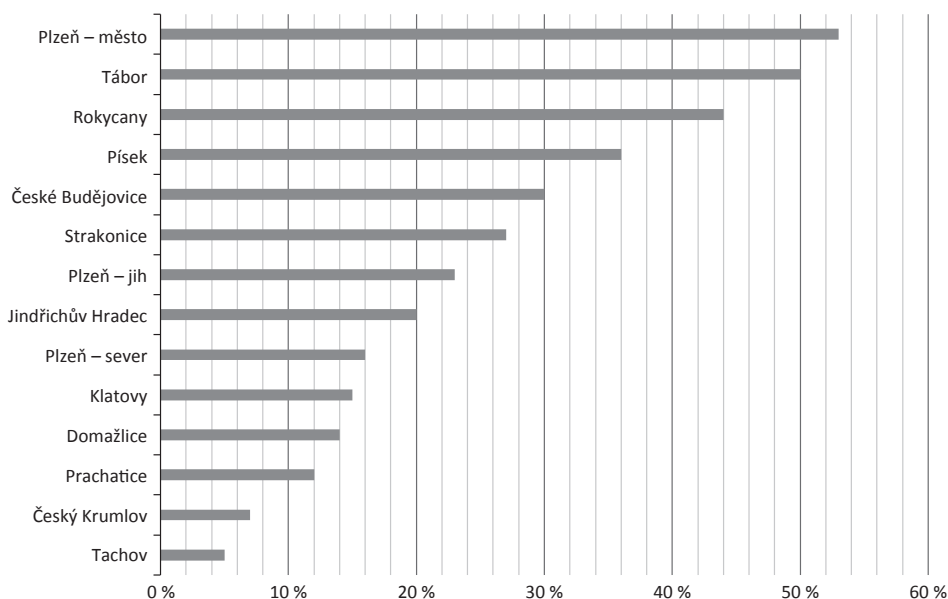
V příhraničních okresech¹⁸ Plzeňského i Jihočeského kraje došlo vlivem nuceného vysídlení většiny původního německého obyvatelstva a následné snahy o dosídlení oblastí postižených nuceným odchodem nositelů prvotní regionální identity k přerušení

¹⁵ K etnografickému a etnologickému pohledu na formování pohraničí z hlediska struktury a charakteru obyvatel srov. [Nosková 2005; Vařeka – Frolec 2007].

¹⁶ V letech 1945–1947 více jak 80 % z celkového počtu obyvatelstva pohraničí pocházelo z vnitrozemí ČSR. Nejvíce byly zastoupeny okresy: Slaný, Mnichovo Hradiště, Rakovník, Roudnice nad Labem, Vsetín, Louny, Brandýs nad Labem, Praha-jih nebo Mladá Boleslav [Kastner 1996: 15].

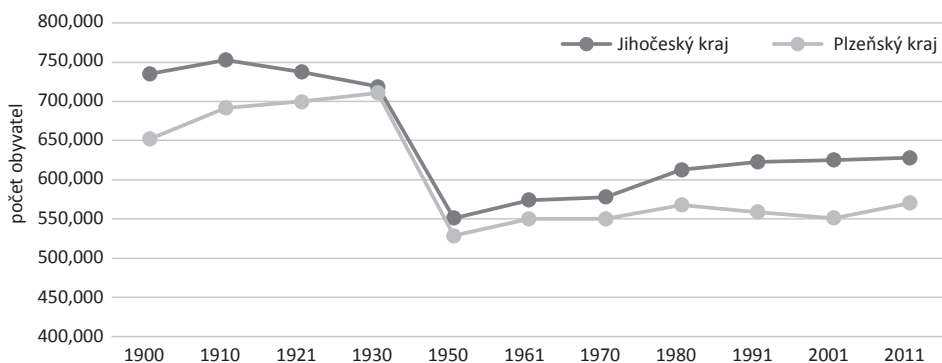
¹⁷ Reemigranti a repatrianti přicházeli z Francie, Polska, Bulharska, v počtu cca 5 tis. osob osídlili západní a jižní část Čech, volyňští Češi z Volyně z ukrajinské a polské části osídlovali západní a severozápadní Čechy. I když tato skupina čítající cca 27 tis. osob měla přednostní právo výběru objektů, přišli příliš pozdě. V roce 1947 byla většina objektů již zabrána [Kastner 1996: 15; Čapka 2016].

¹⁸ Příhraniční okresy se ze sídelní lokality s dobrou hospodářskou strukturou staly oblastmi s blízkostí státní hranice socialistického zřízení, z čehož vycházel speciální režim upravující příchod nových obyvatel i pohyb stávajících. Za druhé se stala oblast atraktivní pro tzv. druhé bydlení – chalupářství. Sídla se nepodařilo obnovit v původním rozsahu ani funkcích.

Graf 1: Procentní úbytek obyvatelstva mezi lety 1930 až 1950 v okresech Jihočeského a Plzeňského kraje

Zdroj: ČSÚ – Retrospektivní přehled o počtu obyvatel a domů v letech 1869–2011 v krajích a okresech České republiky, vlastní zpracování

Graf 2: Změna počtu obyvatel v Plzeňském a Jihočeském kraji v letech 1900–2011

Zdroj: ČSÚ – Retrospektivní přehled o počtu obyvatel a domů v letech 1869–2011 v krajích a okresech České republiky, vlastní zpracování

kontinuity a stálosti identity. Nastala dvojnásobná proměna regionální identity – na straně obyvatelstva i v samotné *image* regionu [Paasi 1986: 105–186]. Původní obyvatelstvo bylo nositelem regionální identity příhraničních oblastí, která se projevovala například i v péči o hmotné kulturní dědictví. Nejvyšší procentní ztráty obyvatelstva se týkaly okresu Tachov, Český Krumlov a Prachatic, viz graf č. 1 [Český statistický úřad 2016].

Diskontinuita osídlení současného Jihočeského i Plzeňského kraje je zjevná také ze statistických demografických ukazatelů, viz graf 2. Mezi lety 1930 a 1950 pocitily kraje ztrátu přibližně 175 tisíc obyvatel. Počet obyvatel v následujících letech postupně rostl, avšak hranici z roku 1930 ani do současné doby nedosáhl, viz graf 1. V následujícím sčítání lidu v roce 1961 nastal přírůstek obyvatel v okresech obou krajů mezi 1–10 %, kromě okresů Jindřichův Hradec, Domažlice, Klatovy a Plzeň-jih, kde došlo k dalšímu úbytku obyvatelstva [Český statistický úřad 2016].

S tím souvisí i hustota zalidnění. Nízkou hustotu zalidnění vykazovaly sledované okresy již mezi lety 1921 až 1930, hustota se pohybovala v Domažlicích až k 90 obyvatelům/km², v Tachově naopak méně jak 50 obyvatel/km². V letech 1946 až 1947 se hustota zalidnění výrazným způsobem, kvůli politickému rozhodnutí o nutnosti vysídlit německy hovořícího obyvatelstvo, ještě snížila – v okresech, které měly v roce 1921 nad 50 obyvatel/km², se ocitly pod touto hranicí. V padesátých letech tato hodnota nepatrně narostla, nicméně až do současné doby (2011) s nízkou hustotou obyvatelstva zápolí Klatovy, Prachatice a Český Krumlov [Historický atlas obyvatelstva českých zemí 2017: 30–31]. Dosídlit tyto okresy se během druhé poloviny 20. století povedlo pouze zčásti. Nízký počet obyvatelstva oproti stavu před rokem 1945 lze shledat za jeden z možných faktorů, který stojí za nižším zájmem o kulturní dědictví regionů. Jestliže jsou příhraniční lokality dlouhodobě nedosídleny ani nejsou vytvořeny podmínky pro příchod nových obyvatel v podobě občanské vybavenosti či infrastruktury, pak potenciálně nízký počet obyvatel znamená i početně menší základnu dobrovolníků a zájemců o památkovou péči.

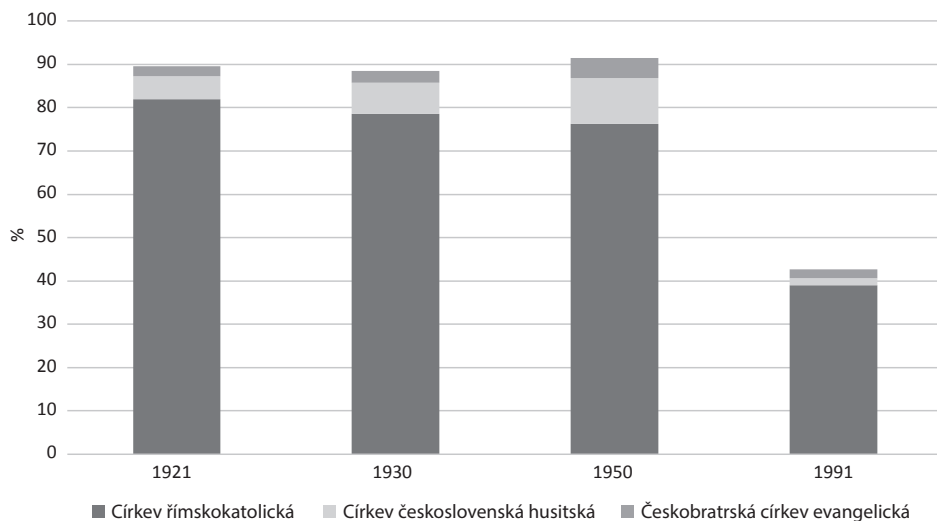
Religiozita

Uvažujeme-li o prvcích mající vliv na regionální identitu v sociokulturním kontextu, za jeden z podstatných determinantů lze shledat religiozitu. Vztah k náboženství, resp. k souvazečnosti s institucí, jež představuje, zároveň zastřešuje a vytváří prostor pro setkávání lidí podobného přístupu k náboženským otázkám. Mezi církve, které se historicky na území českých zemí těší největší členské základně, patří Církev římskokatolická, Církev československá husitská a Českobratrská církev evangelická.

Podle statistik sčítání obyvatel v roce 1921 se k římskokatolické církvi přihlásilo 82 % obyvatel (8,2 mil. obyvatel). V následujícím sčítání konaném ve třicátých letech minulého století se procento obyvatel hlásících se k římskokatolické církvi mírně snížilo ve prospěch Československé církve husitské. O dvacet let později posílila společně s Československou církvi husitskou taktéž Českobratrská církev evangelická (viz graf č. 3). K římskokatolické církvi se přihlásilo 76,3 % obyvatel (6,8 mil. obyvatel v roce 1950).¹⁹ Výrazný propad počtu věřících byl zaznamenán při sčítání lidu v roce 1991. Markantní pokles může být následkem antináboženského postoje státního aparátu k církevním organizacím v kombinaci s novým pojetím metodiky ke svobodnému deklarování víry oproti dříve definované příslušnosti k církvi [Český statistický úřad 2014a].

Římskokatolická církev je ve vztahu k identitě významná i proto, že dala vzniknout mnohdy podstatným dominantám sakrálního i profánního typu a ovlivnila tak krajinný

¹⁹ Otázka týkající se náboženského vyznání byla ve sčítáních lidu v roce 1921, 1930 a 1950 povinná a daná osoba musela být členem určité církve. Ve sčítáních od roku 1991 je dotazováno na vztah/postoj osoby k dané církvi.

Graf 3: Procentuální zastoupení věřících v letech 1921–1991

Zdroj: ČSÚ – Obyvatelstvo podle náboženské víry v letech 1921–2011, vlastní zpracování

ráz i veřejný prostor v obcích. Kostely, kapličky či právě výzkumu podrobené fary se staly symboly regionů.

Církevní objekty se těšily zájmu farníků – obyvatel obcí farnosti. Jednalo se o symbol daného místa i o významný identitotvorný prvek samotného prostoru i místních usedlíků. Politickým rozhodnutím však byl narušen vztah k lokalitě i místním kulturním artefaktům. V rámci dosídlovacího procesu přicházivší nenacházeli v místních znacích, symbolech ani tradicích stejné významy jako původní obyvatelé. Pocházeli z kulturně i nábožensky z odlišných oblastí. Ve znovu osídlených regionech v ČSR docházelo na jedné straně k vzájemnému vymezování se vůči jiné kultuře či náboženskému vyznání, na straně druhé se noví obyvatelé postupně sblížovali s prostředím, které společně sdíleli. Navíc se museli přizpůsobit podmínkám státního socialismu, který pouze ve velmi omezené míře toleroval náboženské vyznání.²⁰

Vlivem antináboženské politiky socialistického zřízení i změnou struktury obyvatelstva v příhraničních okresech docházelo k postupnému chátrání kulturních památek. Nově příchozí pocházeli, a především žili své každodenní životy, v jiném fyzicko-geografickém prostoru. S novým prostředím se tak museli sžívat, ztotožňovat se s ním, a zároveň zapomínat na svou původní domovinu. Jakýkoli fyzický prostor je pro každodenní život jeho obyvatel novým prvkem. Jedná se o systém živého a neživého, zdroj estetických a smyslových prožitků, krajiny, přírody, vnímatelný objekt. Lidská činnost je určována právě prostorem, v němž je vykonávána. Krajina se tak stává součástí společenského zájmu a způsobu života. Obecně lze tedy konstatovat, že prostor je zdrojem každodenních zkušeností

²⁰ Více k tématu náboženského vyznání za socialismu v ČSR [Kaplan – Janišová 1995; Balík – Hanuš 2013; Demel 2008].

osobního i kolektivního života a zároveň také poskytuje důležité informace při vytváření identifikačních vztahů. Ze sociologického hlediska spočívá význam prostoru i v kultuře, historii, poznacích, zkušenostech lidí, jejich sdílených hodnot, způsobu života atd. Život v určitém prostoru ovlivňuje člověka v jeho seberealizaci, činnosti, komunikaci, navazování sociálních vztahů, ale také v jeho samotném přežití, biologické reprodukci, vytváření lokálních komunit a pospolitostí [Roubal 2013: 20]. To vše bylo po nuceném odchodu většiny původního obyvatelstva z příhraničních okresů současného Jihočeského a Plzeňského kraje změněno. Proces ztotožňování se s regionem je velice různorodý. Čas je pouze relativní veličinou. Doba, za kterou je jedinec schopen *zakořenit* a považovat region za *svůj domov*, je velice individuální a závisí na mnoha proměnných, např. jaký vztah měl jedinec k místu svého původu, zda zde setrvalo širší příbuzenstvo, jaká byla jeho životní úroveň v místě původního bydliště, a také z jakého fyzicko-geografického prostředí pocházel.

Z výzkumu je viditelná změna identity regionů i nestálost identity jejich obyvatel. Ve vztahu k farním objektům šetření neprokázalo odlišné přístupy k ochraně a využívání hmotných kulturních objektů v příhraničních okresech s odlišnou historickou zkušeností oproti lokalitám mimo oblast *pohraničí*. Fary nalezy v období státního socialismu v příhraničních oblastech i ve vnitrozemí podobná využití, např. sloužila místnímu JZD či jiným subjektům coby sklady a kanceláře, nebo byly využity k bydlení pro nově příchozí obyvatele. Funkční využití far mohlo být ovlivněno i dosídlovací politikou *nového pohraničí*. Od roku 1953 byly pohraniční okresy řízeny direktivně shora, podporována byla buď funkce výrobní základny, nebo funkce zemědělské výroby a služeb.

V minulosti různí držitelé ovšem nynějším památkám nevěnovali zvláštní péči a ty následně chátraly. *Startovací* pozici měly objekty po roce 1989 obdobnou, ať se nacházely uvnitř, nebo mimo oblast postiženou nuceným vysídlením původních německy hovořících obyvatel. Markantní vliv tedy měla antináboženská politika komunistické strany v období let 1948–1989. Výstupy pozorování ovšem vykazují *poškozený až havarijní* stav více v plzeňské diecézi než v českobudějovické, stejný poměr vychází, jsou-li data přepočítána podle hranic krajů. Stav objektů může odpovídat výsledkům odlišných strategií diecézí s nakládáním s majetkem, politikou rozdělování finančních prostředků na opravy kulturních památek v jednotlivých krajích či geografickému umístění objektů (dostupnost, vzdálenost od centra apod.). V tomto směru je signifikantní též ukazatel současné religiozity mezi oběma diecézemi určený dle návštěvnosti katolických bohoslužeb. Českobudějovická diecéze dokládá 4% návštěvnost katolických bohoslužeb (tj. republikový průměr dle interní statistiky římskokatolické církve), naopak návštěvnost v diecézi plzeňské je více než podprůměrná, pouhých 1,5%²¹ [Brotánková 2004]. Plzeňský kraj vykazuje oproti Jihočeskému nižší religiozitu, a tedy obecně liknavější přístup k projevům či sympatiím k náboženství. Z tohoto důvodu vlastnictví církevních objektů místními obyvateli nemusí patřit mezi jejich priority. Na druhé straně se zde nabízí prostor pro využití objektů kulturního dědictví například pro druhé bydlení z řad navrátilivších rodáků z širšího regionu nebo ke změně životního stylu pro jedince zvyklého na městský způsob života.

²¹ Menší návštěvnost lze doložit už jen v severních Čechách v litoměřické diecézi, naopak z 8% návštěvnosti se těší olomoucká diecéze. Procentuální hodnoty udávají podíl všech obyvatel diecéze, kteří navštěvují katolické bohoslužby [Brotánková 2004].

Příkladem fary, která nebyla předmětem zájmu místních obyvatel, ale obnovy a nového využití se jí dostalo právě od neresidentů, je farní objekt v Holostřevch v Plzeňském kraji. Obyvatelé Holostřev měli zprvu odtažitý až negativní vztah k novým vlastníkům z Komunity Noe, z. s. Po vzájemném poznání se i místní začali účastnit pořádaných akcí.

Identita a vlastnictví hmotných kulturních objektů

Přístup jednotlivých typů vlastníků kulturních památek (v případě výzkumu farních objektů) je ve vztahu k identitě primární záchrana konkrétního objektu spolu s kulturně-spoločenskými hodnotami pro jejich zachování pro budoucí generace.

Motiv pořízení fary a její následné využití byl ve výzkumu vysledován u jednotlivých vlastníků rozdílný.

Římskokatolická církev, resp. diecéze využívají více než polovinu vlastněných farních objektů k původnímu účelu, tj. obydli pro faráře nebo prostory slouží pro společenské aktivity (setkávání věřících, volnočasový klub pro děti apod.).

Obce jsou motivovány k vlastnictví fary především pragmatickými důvody. Obce chtějí předejít případným konfliktům se soukromými vlastníky, kdy fara stojí v reprezentativní části obce, tj. na náměstí, u kostela v blízkosti školy. V případě neadekvátních zásahů do architektonické podoby památky či jejího záměrného chátrání s úmyslem postavit na lukrativním místě jinou stavbu by fara jako kulturně-historický objekt i prostor vnímaný rezidenty i nerezidenty obce na své urbánní i sociální hodnotě utrpěl nevratné škody. Z tohoto důvodu fary odkupují obce a využívají investičních programů pro rekonstrukci objektu, ze kterých se stává např. multifunkční volnočasové centrum pro široké spektrum uživatelů, obecní úřad, obecní bydlení nebo prostory k pronájmu.

Neziskové organizace vznikají s účelem zachrany daného farního objektu i z důvodu výhodnosti právní formy pro čerpání finančních prostředků na opravu památky. Zrekonstruované objekty jsou často transformovány na byty pro sociálně znevýhodněné skupiny nebo poskytují sociální služby. Příkladem je Nadace Adelaida, která zrekonstruovala faru v obci Chvalšiny (Jihočeský kraj, okres Český Krumlov) za účelem poskytování služeb pro osoby s poruchami autistického spektra.

Soukromí vlastníci fary v případě výzkumu pocházeli z hlavního města, krajských či bývalých okresních měst (Praha, Plzeň, Českého Krumlova). Nepocházejí z komunity dané obce, k níž fara náleží. Z hlediska vzdělání se pohybujeme na škále vyššího odborného až vysokoškolského vzdělání se zaměřením na intelektuální či odborné umělecké činnosti (např. zlatnictví, starozitnictví) se zájmem o humanitní obory coby volnočasové aktivity (zájem o historii, dohledávání historických pramenů, fotografií, stavebních plánů k faře apod.). Motivací ke koupi byla pragmatická rozhodnutí týkající se základních potřeb, bydlení. Tato potřeba souvisela s další motivací a to odchodem – únikem z městského prostředí, turbulentního života s nedostatkem realizace v přírodním prostředí. Dalším motivem v případě informátorů byla seberealizace skrze tzv. druhé bydlení.

Všichni sledovaní vlastníci jsou součástí identitotvorného procesu, který posiluje vztah místních obyvatel k objektu kulturní památky. Místní si mohou postupně uvědomovat její roli pro komunitu, obec prostřednictvím náboženských, společenských či sociálních aktivit. Uvědomováním si nezastupitelného místa např. fary pro lokalitu, ve které jedinec žije svůj každodenní život, se postupně stává kolektivně sdílená představa o prospěšnosti

a funkčnosti objektu součástí lokální identity. Pro přijetí kulturního objektu součástí identity obyvatel dané lokality či regionu, je-li činnost některého z vlastníků nezastupitelná pro např. větší počet obcí, region apod., je nezbytné ze strany vlastníků nabízet veřejně prospěšnou a obecně přijímanou službu v dlouhodobém horizontu.

V případě soukromých vlastníků je proces budování vztahu mezi farou, lokalitou a jedincem, v roli vlastníka, odlišný. Předpokladem je projevení zájmu o kulturní objekt a danou lokalitu.

Základní motivace kupujících kulturní objekt typu fara je dvojí – realizace vlastního dostupného bydlení nebo seberealizace prostřednictvím tzv. druhého bydlení. Fara jako objekt pro trvalé obývání bývá volbou z důvodu naplnění ideje klidného žití, alternativa pro výměnu městského života s nedostatkem osobního prostoru za „vesnický“ s představou většího životního prostoru, zklidnění životního tempa a sepětí s přírodou a jejími rytmy.

Fara coby tzv. druhé bydlení nabízí široké spektrum seberealizace pro své majitele, ať už se jedná o kultivaci zahrady, renovaci interiéru či exteriéru budovy nebo jiné manuální činnosti, které se stávají protiváhou profese spojené s intelektuálními činnostmi. Základ motivace těchto majitelů je vysoká míra dobrovolnosti v protikladu s každodenním pracovním nasazením [Kůsová 2017: 237–238]. Nezanedbatelnou motivací je i „plnění si snu“ a přiblížení se vysněné byt' neuskutečněné profesi, např. v oboru archeologie či historie.

Oba představené typy soukromých vlastníků spojuje pozitivní vztah k historii, ke kulturním hodnotám, které se promítají do snahy o zachování dané památky. Důležitým prvkem pro identifikaci s hmotným kulturním dědictvím je subjektivní vnímání kulturní hodnoty jedincem. Navazujícím prvkem je uvědomění si prostorového včlenění objektu do krajiny. Ať se jedná v případě far o profánní stavbu spojenou s náboženstvím, vyznání nových majitelů objektu není klíčovou podmínkou vlastnictví.

V rozhovorech lze identifikovat v případě soukromých vlastníků z obou skupin oslovení *duchem místa* (*geniem loci*)²². Informátoři byli osloveni jak konkrétním místem (farou) a jedná se tak o individuální pojetí *genia loci*, tak *sociálním geniem loci*, tj. atmosférou lokality. V širším pojetí se jednalo o zaujetí daným regionem (*genius regionis*) [Heřmanová – Patočka 2007: 111–112].²³ Interes k danému prostoru, uvědomování si, že je jedinec místem až fascinován bez objektivního až pragmatického pohledu na svoji volbu bydlení (např. není motivován ekonomickou výhodností, nebere v potaz finanční náklady nutné na opravu objektu, dojezdovou vzdálenost za tzv. občanskou vybaveností) je významným identitotvorným prvkem.

Nové majitele lze vnímat jako „pionýry v šíření pozitivního přístupu“ ke mnohdy zdevastované památce. Šíření „budovatelského nadšení“ k hmotné kulturní památce a tím ovlivňování místního diskurzu je další hodnotou hovořící pro nové vlastníky objektu, kteří tímto významnou měrou přispívají k procesu znovuoobjevování identity místa i místní komunity.

²² *Genius loci* je římský pojem, podle kterého má každá „nezávislá“ bytost svého *genia*, ochranného ducha. Tento duch dává nejen lidem, ale i místům život, doprovází je od narození do smrti a určuje jejich charakter či povahu. Antický člověk prožíval své prostředí tak, jako by jej vytvářely určité charaktery, proto pro jeho existenci mělo velký význam vycházet v dobrém s *geniem* prostředí, které obývá [Norberg-Schulz 1994: 18].

²³ Na *genius loci* far upozorňovali informátoři v rámci provedených rozhovorů, např. „Ta fara byla vždycky stavěná na takovém hezkém (důstojném) místě. Vedle kostela, rozhled na celou vesnici, pan farář měl přehled, co se kde děje. Líbí se mi výhled, že máme.“ (Rozhovor s majitelkou fary v plzeňské diecézi, věková skupina 35–45 let, vedla A. Šimáková 24. 8. 2016, rozhovor je uložen v soukromém archivu autorky práce.)

Rodáctví versus neovenkovanství

Dalším prvkem, mající vliv na regionální identitu, lze shledat rodáctví. Deklarování rodáctvím prostřednictvím aktivního přístupu k rodnému místu je velmi subjektivní záležitostí. Nabývá mnoha podob, obecně lze říci, že ovlivňuje jednání obyvatel, společenskou atmosféru lokality, občanské fungování regionu aj. [Kučerová 2009: 108]. Na rozhodnutí zůstat v místě svého rodiště působí vnější podmínky (občanská vybavenost, dostupná pracovní místa, koupě stavebních pozemků atd.), tak vnitřní vztah každého jedince k dané lokalitě. Podle statistik rodáctví zůstává průměrně v ČR v obci svého bydliště téměř 50 % obyvatel.²⁴ Mezi lety 1991–2011 se vztah mezi místem narození a následným bydlištěm proměnil nepatrně. Větší rozdíly je možné vysledovat v rámci územních jednotek, kdy obyvatelé žijící na Moravě a Slezsku zastávají vyšší procento rodáctví než v Čechách [Český statistický úřad 2014b]. Stabilita obyvatel je spojována s náboženstvím a konzervativnějším způsobem života. V oblastech s vyšším procentem rodáctví se hlásí k náboženské víře více obyvatel [Atlas sčítání 2011]. Do těchto statistik se více než proměna v posledních 20 letech odráží historické události. Poválečné nucené vysídlení německého obyvatelstva způsobilo, že ve sledované kategorii osob starších 70 let (v roce 2011) je podíl rodáků narozených v obci v Karlovarském kraji²⁵ výrazně nižší. Zkoumané kraje nevykazují ve stejné kategorii rodáků narozených v obci v Jihočeském a Plzeňském natolik silný propad, nicméně procento rodáků je přibližně o 10 % nižší než v *rodácky* nejstabilnějším Zlínském kraji, viz graf č. 4 [Český statistický úřad 2014c].

Oblasti postižené nuceným vysídlením obyvatelstva po roce 1945 nejen ve sledovaných krajích vykazují nízké hodnoty rodáctví. Iniciátorem a jakýmsi živým prvkem oblasti jsou uživatelé tzv. druhého bydlení, trvale usazení obyvatelé (*nerodáci a neovenkovaně*).

Za *neovenkovanství*²⁶ je označován fenomén nového životního stylu, který v sobě zahrnuje únik z městského způsobu života a zároveň navrácení se do vzdálenějších sídel od centra. *Neovenkovanství* je možné i díky šíření moderních technologií umožňujících např. práci z místa bydliště. Toto nové *objevování venkova* v sobě zahrnuje následující charakteristiky *neovenkovanů*: snaží se o participaci na veřejném – společenském životě komunity prostřednictvím různých akcí a místních skupin, identitotvornou se jeví sociální organizace života. *Neovenkovaně* se snaží o *reálné* žití v místě svého nového bydliště, většinou se tak *neschovávají* ve svém příbytku, ale jsou naopak aktivními členy komunity. Důležité je pro ně uchování tradic lokality nebo spjatost se zdejšími přírodními podmínkami. Toto vše je možné i kvůli/díky nízké demografické hustotě obyvatel v dané lokalitě.

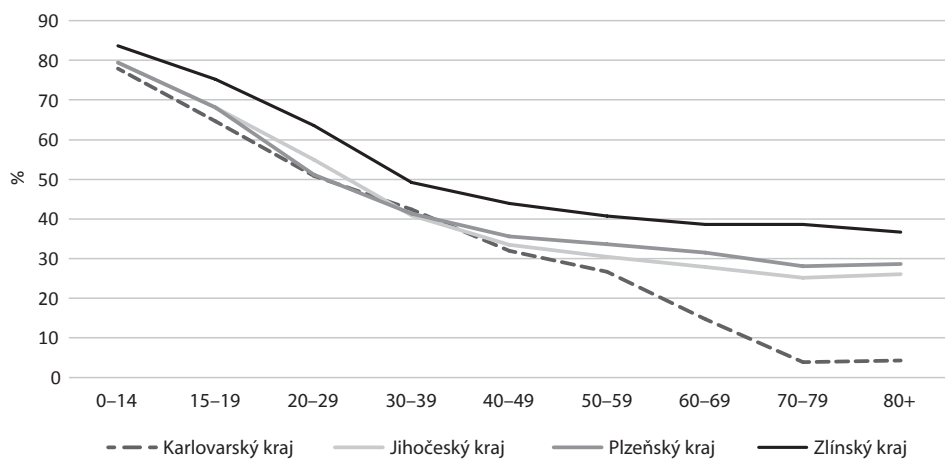
Silnější zastoupení rodáků (odrážející se např. ve vyšší religiozitě) odporuje výše uvedeným výsledkům v podkapitole o religiozitě. Jihočeský kraj má vyšší návštěvnost katolických bohoslužeb než kraj Plzeňský, přesto podle výsledků sčítání v roce 2011 vykazuje nižší zastoupení rodáků. Vysvětlením může být atraktivita Národního parku Šumava, ve kterém aktivně působí skupiny *nerodáků*, např. skrze tzv. druhé bydlení.

Aktivnější přístup k hmotnému kulturnímu dědictví, resp. k posílení regionální identity, je ve výzkumu shledáván u *nerodáků* dané oblasti. O vlastnictví far neprojeví zájem

²⁴ Čím vyšší územní jednotku sledujeme, tím se procento zvyšuje, např. v rámci okresu zůstává průměrně na 60 % obyvatel, v rámci kraje se procento navýší ještě o 10 %.

²⁵ 4 % obyvatel narozených v obci bydliště pro Karlovarský kraj [Český statistický úřad 2014].

²⁶ Srov. [Hudečková 1997; Hudečková – Jehle 1997; Kayser 1991].

Graf 4: Rodáci narození v obci bydliště podle věku a podle vybraných krajů k roku 2011

Zdroj: ČSÚ – Obyvatelstvo České republiky podle místa narození v roce 2011, vlastní zpracování

v žádném z případů residentů z řad rodáků z obce a jejího okolí, kde se kulturní objekt nachází. Dle teorií [Kučerová 2009: 101; Heřmanová – Patočka 2007: 99–100] sice rodáci mohou mít aktivní přístup k místu svého narození, ale jak jsme upozornily na začátku této kapitoly, rodáctví se může projevovat velmi osobitě či neprojevovat vůbec. Naopak dle zjištění z provedených rozhovorů se místní obyvatelé (rodáci) podivovali nad snahou „chalupářů“ či „Pražáků“ investovat finanční prostředky, čas, a především námahu k záchraně, zvelebení a uchování církevně-profánní stavby. Pokud se však oprava farního objektu podařila a *neovenkovan* či *nerodák* se začlenil do místní komunity, jeho činnost byla kvitována.

Spojíme-li tento fenomén s demografickou situací příhraničních okresů Plzeňského a Jihočeského kraje, jedná se o logické vyústění a snad vhodné řešení situace. *Neovenkované* mnohdy dodávají život zchátralým objektům ve snaze uchovat jejich historickou a kulturní hodnotu, i energii celé lokality a *rozhybávají* často zdejší veřejné aktivity. Hudečková [1997, 2001] identifikuje další osobité vlastnosti *neovenkovanů*. Dle jejích slov se jedná o vysoce kvalifikované mladé lidi, kteří vyměnili slibné kariéry v městském prostředí za život na venkově, kde jsou velice aktivní v oblasti zemědělství, v místních řemeslných tradicích, zapojování se do veřejného života komunity i právě v záchraně kulturních objektů.

Podle majitelů far místní obyvatelé ve výzkumných lokalitách nepovažují obecně stav památek za svůj zájem. Přemýšlejí v tomto případě spíše ekonomicky, tzn., že primárně zvelebují vlastní majetek, dům či pozemek. Veřejný prostor či budovy veřejného zájmu nechávají na zvážení vedení obce, v jejichž katastru se památka nalézá, k jakému účelu bude sloužit či zda zasluhuje čerpat finanční prostředky z útlého finančního rozpočtu. Sepětí s regionem se tedy ve sledované oblasti neprojevuje zájmem o hmotné kulturní dědictví, konkrétně o církevní stavby profánního typu. V tomto směru se zdá být regionální identita přečeňovaným prvek pro endogenní regionální rozvoj. Patočka a Heřmanová [2008: 83–86] se domnívají, že stav památek podněcuje u residentů identifikaci s lokalitou

a zároveň tento vztah posilují. Výzkum poukázal na opačný efekt, a to, jestliže je církevní profánní stavba v havarijním stavu, není zájem ani z řad residentů o její záchranu. Naopak tyto budovy přitahují pozornost jedinců narozených mimo lokalitu. Místní obyvatelé však tuto iniciativu nechápavě komentují například slovy *kdo si může koupit a topit peníze v takové barabizně*. Domnívají se, že noví majitelé chtějí pouze *topit* nabyté jmění ve zchátralé budově a jejich úmyslem není památku zachránit a znovu ji uvést do provozuschopné podoby. Mnohdy místní nejsou schopni pochopit vloženou námahu i často dlouhá leta strávená nad zvelebováním fary. Naopak noví majitelé far si tento typ kulturních objektů vybrali právě z důvodu, že se jedná o esteticky i historicky cennou budovu/památku. Fakt, že se jedná o pozůstatek církevní moci, pro ně nebyl ve výběru a koupi nemovitosti důležitý. Svou činností, jak vyplynulo z provedených rozhovorů, se také snaží zachovat esteticko-kulturně-historickou hodnotu pro budoucí generace.

Shrnutí

V příhraničních okresech Plzeňského a Jihočeského kraje lze identifikovat přerušení kontinuity regionální identity, které započalo nuceným vysídlením původního německy hovořícího obyvatelstva. Dle demografických statistik jsou dosud právě tyto oblasti nedosídlené a nedosahují počtu obyvatel hodnot shodných s rokem 1930. Dalším důvodem diskontinuity identity byl vztah socialistického zřízení a náboženství. Prostor krajiny, měst a obcí v českých zemích byl historicky utvářen sakrálními i profánními dominantami spojenými s náboženským vyznáním. Tyto dominanty se staly symboly daného regionu a představovaly významný identitotvorný prvek místních obyvatel ve vztahu k obývanému prostoru. Noví obyvatelé započali proces formování identity k danému prostoru po svém příchodu, který byl však velmi ztížen diverzitou obyvatelstva po stránce etnické, náboženské, kulturní i sociálně-ekonomické. Navíc zde sehrál významnou roli právě socialistický systém, které významné symboly, které se mohly stát sblížujícím prvkem nehomogenního obyvatelstva, přetvořil na sýpky, skladiště, ubytovny apod. Zlomovým datem pro znovuobjevování identity nejen v oblasti příhraničí se stal rok 1989. *Neovenkované* a *nerodáci* začali postupně hledat cestu na místa kontrastující s rušným městským životem. To znamenalo druhý dech jednak pro profánní i sakrální památky, kterým se dostalo více pozornosti, ale také pro aktivizaci místních obyvatel. Spojení nadšení *nerodáků* a *neovenkovanů* s místními aktéry, kteří si tím mohli více začít uvědomovat symbolickou hodnotu daného místa pro sebe i svůj region. Významným činitelem v oslovování *neovenkovanů* a *nerodáků*, aby se rozhodli pro život na venkově a případnou realizaci opravy sakrální či profánní stavby, se jeví genius loci daného místa, popř. regionu. Hmotné kulturní dědictví se může stát posilujícím prvkem ve formování identity místních obyvatel i samotného regionu, pokud získá nového vlastníka z řad neziskových organizací, obcí či soukromých vlastníků, kteří mu vtisknout nový účel pro celou komunitu. V případě diecézí je stavba identitotvorným prvkem, pokud je využita opět směrem k prospěšnosti celé zdejší komunity.

Výzkum poukázal na zajímavou skutečnost, že poničené fary jsou i mimo pohraničí a zdejší obyvatelé o ně též nejeví zvláštní pozornost. Zbídačený stav navštívených far i nezájem místních obyvatel o jejich záchranu lze přičíst režimu řízeném komunistickou stranou, která perzekvovala věřící i duchovní, a tedy náboženská identita obyvatel sledovaných regionů je oproti stavu před rokem 1945, resp. 1948 prokazatelně nižší. Stav budov

není tedy primárně záležitostí úrovně regionální identity, ale má spojitost s dalšími faktory (se strategiemi diecézí, religiozitou, vzdáleností od centra, dostupností místa apod.). Nucené vysídlení však mělo nesporně vliv na přerušování dlouhotrvající identity pohraničí. Vysídlení a následný pokus o dosídlení znamenal markantní změny v sídelní i funkční struktuře, a tedy ztrátu *image* lokality i tvorbu nového procesu ztotožňování se místních obyvatel s *geniem loci* pohraničí. Lokalita nebyla ani v dobách minulých výrazným hráčem na ekonomickém poli a ani v současné době nedisponuje strategickými výrobními prostředky. Za nový nástroj k posílení identitotvorného procesu lze na základě výzkumu považovat *neovenkovanství*, které nepřistupuje k pohraničí apriori historicky, ale snaží se nalézat nové hodnoty ve stávajících symbolech a navazuje na spjatost s přírodními podmínkami.

Stav hmotného kulturního dědictví ve sledovaných oblastech pohraničí není prokazatelně přímo závislý na regionální identitě místních obyvatel. Regionální identitu proto chápeme jako jeden z možných, nikoliv však zásadních, prvků ovlivňujících rozvoj regionu, např. v podobě předávání kulturního hmotného dědictví. Identita je více než individuální složkou lidské osobnosti nenabývající za různých okolností stejných hodnot. I proto objekty far a další památky podléhají zájmu nejen residentů regionů, ale mnohdy jsou závislé na svém objevení novodobými *venkovany*.

Poděkování

Studie vznikla za grantové podpory Interní grantové agentury Provozně ekonomické fakulty České zemědělské univerzity v Praze k projektu Regionální identita: potenciální faktor regionálního rozvoje č. 20181003.

Literatura

- Arburg, Adrian von – Staněk, Tomáš (ed.) [2010]. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: dokumenty z českých archivů. Díl I., Češi a Němci do roku 1945: úvod k edici*. Středokluky: Zdeněk Susa.
- Atlas sčítání 2011: Podle výsledků Sčítání lidu, domů a bytů 2011 [2013]. *Český statistický úřad*. Praha: Český statistický úřad.
- Balík, Stanislav – Hanuš, Jiří [2013]. *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Bauman, Zygmunt – May, Tim [2010]. *Myslet sociologicky: netradiční uvedení do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Bausinger, Hermann [2001]. Heimat und Globalisierung. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 104: 121–135.
- Boček, Jan – Cibulka, Jan [2016]. Existují Sudety? Hranice jsou zřetelné i sedmdesát let po vysídlení Němců. *Český rozhlas* [online], 10. 6. 2016. Dostupné z: <<https://interaktivni.rozhlas.cz/sudety>>.
- Breakwell, Glynis [1993]. Social representations and social identity. *Papers on social representations* 2 (3): 198–217.
- Brotánková, Helena [2004]. Religiozita v České republice v církevních statistikách. *Teologické texty* (5).
- Cejpová, Irena [2018]. Orální historie – minulost, současnost a budoucnost kvalitativní vědecké metody. *Kulturní studia* 2017 (1): 79–95.
- Cejpová, Irena [2018]. Region a regionální identita ve vztahu k regionálnímu rozvoji. *Kulturní studia* 2018 (2): 74–84.

- Demel, Zdeněk [2008]. *Pod dohledem církevních tajemníků: omezení činnosti katolické církve v Československu 1945–1989 na příkladu jihočeského regionu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Dokoupil, Jaroslav – Havlíček, Tomáš – Jeřábek, Milan [2004]. *České pohraničí bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha: Academia.
- Górecki, Edward [1996]. *Církev se uskutečňuje ve farnosti*. Olomouc: Maticе cyrilometodějská.
- Hampel, Martin [2000]. Pohraniční regiony České republiky: současné tendence rozvojové diferenciace. *Geografie – Sborník ČGS* 105 (3): 241–254.
- Heřmanová, Eva – Chromý, Pavel et al. [2009]. *Kulturní regiony a geografie kultury*. Praha: Aspi.
- Heřmanová, Eva – Patočka, Jiří [2007]. *Regionální sociologie, sociologie prostoru a prostředí II*. Praha: Oeconomica.
- Houžvička, Václav – Novotný, Lukáš (ed.) [2007]. *Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí: sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- Hudečková, Helena – Jehle, Raimund [1997]. Rurální rozvoj: zahraniční zkušenosti. České Budějovice. *Sborník Jihočeské Univerzity XXII* (2): 75–81.
- Hudečková, Helena [1997]. Ruralizace a její aktéři. *Zemědělská ekonomika* 43 (9): 389–397.
- Hudečková, Helena [2001]. Globalita, ruralita a neovenkovanství. *Agricultural Economics. Zemědělská ekonomika* 47 (5): 217–221.
- Chromý, Pavel [2003]. Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů? In: Jančák, Vít – Chromý, Pavel – Marada, Miroslav (ed.). *Geografie na cestách poznání*. Praha: UK v Praze, PFF, KSGRR.
- Index změny v období 1948–1990 [2000]. Lucc *Czechia: výzkumné centrum změn využití ploch Česka*. [online]. Dostupné z: <<http://web.natur.cuni.cz/ksgrrek/lucc/index.php/64-2>>.
- Janišová, Milena – Kaplan, Karel (ed.) [1995]. *Katolická církev a pozemková reforma 1945–1948: dokumentace*. Brno: Doplněk.
- Jeřábek, Milan et al. [2004]. *České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha: Academia.
- Kastner, Quido Karel Bor [1999]. *Osídlování českého pohraničí od května 1945: (na příkladu vybraných obcí Litoměřicka)*. Ústí nad Labem: Sociologický ústav AV ČR.
- Kayser, Bernard [1991]. La renaissance rurale: Sociologie des campagnes du monde occidental. *Revue française de sociologie* 32 (2): 288–290.
- Kreisslová, Sandra [2013]. *Konstrukce etnické identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Kreisslová, Sandra [2018]. „Domov“ jako místo dočasného návratu. První cesty německých vysídlenců do Československa. *Český lid* 105 (2): 159–176.
- Kučerová, Silvie [2009]. Rodáci a rodáctví. In: Heřmanová, Eva – Chromý, Pavel. *Kulturní regiony a geografie kultury: kulturní realie a kultura v regionech Česka*. Praha: ASPI, s. 100–109.
- Küsová, Tereza – Fialová, Dana – Hučínová, Marta [2017]. Sociální síť a vznik sociálního kapitálu v lokalitách druhého bydlení. *Geografie* 122 (2): 236–256.
- Metodika SLDB 2011 [2011]. *Český statistický úřad* [online]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/metodika-sldb-2011>>.
- Mzdy v Jihočeském kraji vzrostly v 1. pololetí 2020 meziročně o 1 140 Kč [2020a]. *Český statistický úřad* [online]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/xc/mzdy-v-jihoceskem-kraji-vzrostly-v-1-pololeti-2020-mezirocne-o-1-140-kc>>.
- Nahlížení do katastru nemovitostí 2016–2020 [2020]. *Český úřad zeměměřický a katastrální* [online]. Praha: ČÚZK. Dostupné z: <<https://www.cuzk.cz>>.
- Nosková, Helena et al. [2005]. *K problémům menšin v Československu v letech 1945–1989: sborník studií*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Obyvatelstvo České republiky podle místa narození – 2011 [2014b]. *Český statistický úřad* [online]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo-ceske-republiky-podle-mista-narozeni-2011-hj3iacbvta>>.
- Obyvatelstvo podle náboženské víry v letech 1921–2011 [2014a]. *Český statistický úřad* [online]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/documents/10180/20551795/1702201401.pdf/68758640-22b5-4eba-9733-95c75a479d42?version=1.0>>.

- Paasi, Anssi [1986]. The institutionalization of regions: A theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia* 164 (1): 105–146.
- Paasi, Anssi [2002]. Place and Region: Regional Works and Words. *Progress in Human Geography* 26 (6): 802–811.
- Památkový katalog [2015]. *Národní památkový ústav* [online]. Praha. Dostupné z: <<http://pamatkovykatalog.cz>>.
- Patočka, Jiří – Heřmanová, Eva [2008]. *Lokální a regionální kultura v České republice: kulturní prostor, kulturní politika a kulturní dědictví*. Praha: ASPI.
- Perks, Robert – Thomson, Alistair [1998]. *The Oral History Reader*. Roudledge.
- Podíl nezaměstnaných osob v krajích k 31. 10. 2020 [2020b]. *Český statistický úřad* [online]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/xc/mapa-podil-kraje>.
- Přehled vikariátů [2018]. *Katalog diecéze českobudějovické* [online]. Dostupné z: <<http://katalog.bcb.cz/Katalog/Vikariaty>>.
- Ptáček, Bohumil et al. [2017]. *Historický atlas obyvatelstva českých zemí = Historical population atlas of the Czech lands*. Praha: Karolinum.
- Radvanovský, Zdeněk [1997]. Konec česko-německého soužití v ústecké oblasti 1945–1948. Ústí nad Labem: UJEP, *Acta Universitatis Purkynianae Facultatis Philosophicae*. Studia historica.
- Retrospektivní přehled o počtu obyvatel a domů v letech 1869–2011 v krajích a okresech České republiky. [2016]. *Český statistický úřad* [online]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/documents/10180/20537734/13008415okr.pdf/dfd98232-04d4-433e-b3b5-30dd411573c4?version=1.1>>.
- Roubal, Ondřej [2013]. *Biografická identita v pohraničí: Teritoriální identita v životních příbězích poválečných osídlenců pohraničí severních Čech*. Praha: Professional Publishing.
- Řezník, Miloš [2015]. Paměť a identita v regionálním kontextu. In: Šustrová, Radka – Hédlová, Luba (ed.). *Česká paměť: Národ, dějiny a místa paměti*. Praha: Památník Lidice.
- Statistická ročenka Plzeňského kraje 2019 [2019a]. *Český statistický úřad* [online]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/documents/10180/91345195/33010819.pdf/0497e658-77d2-4940-97b5-3675eef635ad?version=1.5>>.
- Statistická ročenka Jihočeského kraje 2019 [2019b]. *Český statistický úřad* [online]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/documents/10180/90863263/33010519.pdf/7fb6f3bd-afb8-4d8f-b845-e8dc885b1dd3?version=1.11>>.
- Struktura obyvatelstva České republiky podle místa narození v letech 1991, 2001 a 2011. [2014c]. *Český statistický úřad* [online]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/documents/10180/20551761/17022514a01.pdf/7355ed59-cca1-4552-8c87-76a27a55242c?version=1.0>>.
- Vaněk, Miroslav – Krátká, Lenka (ed.) [2014]. *Příběhy neobyčejných profesí – Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum.
- Vaněk, Miroslav – Mücke, Pavel [2011]. *Třetí strana trojúhelníku: Teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.
- Vařeka, Josef – Frolec, Václav [2007]. *Lidová architektura: encyklopedie*. Praha: Grada.
- Waller, Vivienne – Farquharson, Karen – Dempsey, Deborah [2015]. *Qualitative Social Research: Contemporary Methods for the Digital Age*. Velká Británie: Sage Publications.
- Wiedemann, Andreas [2016]. „Pojd's námi budovat pohraničí!": osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952. Praha: Prostor.
- Zich, František – Roubal, Ondřej – Spalová, Barbora [2003]. *Mezigenerační biografická konfigurace obyvatel české části Euroregionu Nisa*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Zich, František [2003]. *Regionální identita obyvatel pohraničí: Sborník příspěvků z konference „Evropská, národní, či regionální identita?“ Praha, 3. 10. 2003*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR.

*Irena Cejmová (*1991) je doktorandkou oboru Sociální a regionální rozvoj na Provozně ekonomické fakultě České zemědělské univerzity v Praze. Ve své odborné činnosti se zabývá problematikou regionální identity v kontextu soudobých dějin a regionálního rozvoje.*

*Andrea Šimáková (*1987) působila jako doktorandka oboru Sociální a regionální rozvoj na Provozně ekonomické fakultě České zemědělské univerzity v Praze. V disertačním projektu se zaměřila na udržitelnost hmotného kulturního dědictví v ČR a jejich změnu funkčního využití v širším kontextu regionální identity. V roce 2020 dokončila doktorské studium.*